

Ірина Гаюк
Львів

Культурно-просвітницька діяльність архієпископа Юзефа Теодоровича

Львів на переломі XIX-XX ст. переживав період економічного, культурного та релігійного піднесення – правдивий ренесанс – своєрідне набуття духовних сил перед важкими подіями прийдешньої доби – війни, встановлення радянської влади, репресій. Не випадково в цьому місті трьох архієпископських престолів на зламі епох майже одночасно всі три Церкви очолили молоді, яскраві, непересічні особистості. 30 XII 1900 р. в 40 років на Львівську римо-католицьку митрополію номіновано Юзефа Більчевського, консекрація та інтронізація якого відбулися у Львові 20 I 1901 р.; 17 XII 1900 р. 35-тирічний владика Андрей Шептицький був номінований Галицьким митрополитом греко-католицької церкви, інтронізація відбулася 17 I 1901 рок. А 16 XII 1901 р. відбулися вибори нового вірмено-католицького архієпископа: найбільше – 12 голосів набрав наймолодший з каноніків 37-річний Юзеф Теодорович (Д. Давидович – 10, С. Мошоро – 8), урочиста консекрація якого відбулася 2 II 1902 р.

Від початків своєї церковної діяльності Юзеф Теофіл Теодорович проявив себе як талановитий організатор, активний громадський діяч та блискучий оратор. У 1887 р. юнак блискуче закінчив семінарію та одразу його рукопоکлав на священника архієпископ Ісаак Ісакович. Потім робота у Львові, Станіславові, згодом у Бережанах, де в 1890 р. він став адміністратором, а через рік настоятелем вірменської парафії. В ці роки кс. Теодорович настільки плідно працював для розбудови парафії, що його зробили почесним громадянином Бережан, в наприкінці 1896 р. обрали діючим каноніком львівського вірменського капітула. В українських тогочасних виданнях (часописи „Галичанин”, „Діло”) відзначалося, що будучи каноніком львівського вірменського капітула, він звернув на себе увагу громадськості цікавими проповідями не лише у вірменській, а і в римо-католицькій катедрі. Тож не дивно, що у колах інтелігенції його вважали чи не найпопулярнішим міським сповідником.

Багато сторінок життя кс. Ю. Теодоровича свідчать про його активне зацікавлення науково-просвітницькими та культурними справами. Так, в дружньому листі від 25 IV 1908 р. до отця-митрата зі Станіслава Василя Фацієвича, архієпископ Ю. Теодорович дякує йому за збереження надзвичайно важливого „свідоцтва пам’яті та життя” – мова йдеться про закладну плиту з українським (руським) написом, яку знайшли в 1895 р. в Станіславові під час

будівництва синагоги на т.зв. Рибній площі. Плиту передали о. В. Фацієвичу, який з'ясував, що ця плита з побудованої у 1670 р. давньої греко-католицької кафедральної церкви Воскресіння Христа і Введення Пресвятої Богородиці²⁴⁵. О. Фацієвич старанно зберігав плиту упродовж 1895-1907 рр., коли за його ініціативою камінь вмурували у головний вівтар греко-католицького кафедрального собору Святого Воскресіння²⁴⁶.

В іншому листі до директора Львівського міського театру Людвіка Геллера від 5 X 1912 р., архієпископ дякує адресату за його підтримку Владислава Баронча – відомого естрадного артиста, куплетиста і пародиста, який свого часу також 5 років був директором Львівського театру²⁴⁷. В листах до видатного польського літературознавця проф. Львівського університету Юлюша Кляйнера, архієпископ високо оцінює його праці, присвячені творчості Адама Міцкевича та Юлюша Словацького²⁴⁸.

Однак, найголовнішими в культурно-просвітницькій діяльності архієпископа Теодоровича були дві справи, яким він сам надавав надзвичайно великого значення: це третя генеральна реконструкція вірменського кафедрального собору у Львові, та організація при ньому музею здобутків вірменської культури.

В 1902 р. за ініціативи архієпископа Ю. Теодоровича був створений комітет з реставрації собору, в який увійшли відомі вчені – мистецтвознавці та історики, політики й колекціонери, зокрема, Владислав Лозинський, проф. Ян Болос-Антоневич, проф. Леон Пінінський. В липні 1906 р. архієпископ Ю. Теодорович і комітет з реставрації доручили оформлення інтер'єра храму двом відомим художникам і декораторам Юзефу Мехофферу та Теодору Аксентовичу. Архієпископ Теодорович вимагав, щоби в проектах обов'язково були використані мотиви середньовічного вірменського мистецтва (мініатюри, мозаїки тощо), та, водночас, оформлення повинно бути сучасним та органічно-цілісним. Тому при роботі над проектами мозаїк, Ю. Мехоффер докладно вивчав вірменські ілюстровані рукописи у венеціанських мхітаристів.

Майстер сакрального живопису Ян Генрік Розен на початку 1920-х рр. був ще зовсім невідомим художником. Незвичайність художнього стилю, оригінальність композиційного рішення традиційних релігійних сюжетів привернули до нього увагу архієпископа Ю. Теодоровича і він взяв на себе відповідальність запросити талановитого художника взяти участь в живописному оформленні Львівського Вірменського собору. Фрески у Вірменському соборі цілком оригінальні, пристрасні та напружено видовищні і разом із цим точні в деталях – до портретної

²⁴⁵ ЛННБ, Відділ рукописів., Ф. Фац. 57, п. 4.

²⁴⁶ М. Вуянко, Документ у камені. До історії Святовоскресенської і Введенської української церкви в середньовічному Станиславові – Івано-Франківську//Часопис „Нова зоря”, novazorya.if.ua/last/1106-2012-12-20-20-09-26.

²⁴⁷ ЛННБ, Відділ рукописів, Ф.5, нр. 6818, с. 333-332, Ю.Теодорович, Лист до Людвіга Геллера, 5 X 1912 р.

²⁴⁸ ЛННБ, Відділ рукописів, Ф.147, нр. 172, папка 9, Ю.Теодорович, Листи до Ю. Кляйнера. Варшава, Львів, Марієнбад та ін.

подібності – ряду персонажів, написаних з реальних людей сучасників Я. Розена. І навряд вибір прототипів для тих чи інших образів був випадковим. Приклад із зображенням архієпископа Теодоровича у вигляді Томи Аквінського, а також в образі св. Григорія Просвітителя на фресці Розп'яття²⁴⁹ – наочне тому свідоцтво. Визначний католицький теолог, Учитель церкви, „*princeps philosophorum*” (князь філософів) Тома Аквінський (Тома Аквінат, 1225-1274) першим чітко розмежував сфери віри та розуму. Розум підпорядковується вірі і його завдання – довести не-суперечливість Одкровення. Аналогічні конструкції ми зустрічаємо в теологічних працях Ю.Теодоровича, які свідчать, що архієпископ був переконаним томістом, який відстоює найвищу цінність віри, підкріплену доводами розуму. В доповіді про католицьку віру „*Konferencja rekolekcyjna*”, архієпископ так само розмежує сфери розуму та віри. На його думку, розум повинен обґрунтовувати і знаходити свідчення істинності віри, серце і воля – допомагати цьому, однак, для правдивої віри цього замало: віра – це, обов'язково, вища Божественна милість, дар небес²⁵⁰. Його перу належить низка праць: „Католицизм і цивілізація”, „Від Єгови до Месії”, „Містичні явища та їх пояснення”.

Реставрація Вірменського собору від початку привертала до себе увагу багатьох знаних науковців, реставраторів та консерваторів („консерватор” в той час – не лише „реставратор” в вузькому значенні цього слова, але й охоронець, зберігач пам'яток культури). Відомий львівський вчений, музеолог та консерватор Богдан Януш (він був також ініціатором створення у Львові музею вірменської культури)²⁵¹ уважно слідкував за реставраційними роботами і в декількох своїх публікаціях не лише висвітлив характер і напрямок реставрації, але й дав цікаве теоретичне обґрунтування значення й ролі Вірменського собору як пам'ятки архітектури Львова та Європи загалом. Б. Януш зазначав, що цінність цієї святині полягає у тому, вона є єдиною на цій території пам'яткою архітектури, чужою місцевим традиціям, безумовно східною, однак, не лише східною. Львівська вірменська катедрa „має силу першокласного історичного документа не лише для нас, але й для загальної історії культури, будучи етапною віхою впливу Сходу на європейську культуру”²⁵². Водночас, храм львівських вірмен завжди жив своїм власним життям і тому „став правдивою хронікою минулих століть, записаною у камені та цегляних мурах, які беззаперечно підтверджують, що львівська вірменська катедрa є одночасно пам'яткою і вірменською, і західною, і львівською. Саме це і складає її колосальну історичну цінність”²⁵³.

²⁴⁹ J. Wolańska, *Katedra ormiańska we Lwowie w latach 1902-1938. Przemiany architektoniczne i dekoracja wnętrza*, Warszawa 2010, s. 195-196.

²⁵⁰ ЛННБ, Відділ рукописів, О/н 1328, *Konferencja rekolekcyjna ks. Arcybiskupa J. Teodorowicza*, б.д., 20 акр.

²⁵¹ Я.Р. Дашкевич, *Богдан Януш як вірменознавець*, w: tenże, *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*, Львів 2006, с. 402-404.

²⁵² B. Janusz, *O restauracji katedry ormiańskiej*, WK, 1925, t. 7, s. 186-191.

²⁵³ Там само.

В статті щодо реставрації Вірменського собору Богдан Януш відзначає, що головним завданням комітету з реставрації храму була „ліквідація всіх пізніших доповнень та заміна їх новими, виконаними у дусі вірменського мистецтва. А оскільки всі ці доповнення є лише дуже низької якості поліхромією і такою ж дерев'яною скульптурою і не можуть бути віднесені до цінних пам'яток мистецтва, тому з таким рішенням можна погодитися”²⁵⁴.

Тісна співпраця Б. Януша з вірменською львівською конститорією, вірменськими громадами Галичини, його роль у створенні Архидієцезіального Союзу вірмен у Львові, у відкритті виставки здобутків вірменської культури у Львові в 1932 р. та створенні на її основі Архидієцезіального музею, все це дає підстави вважати, що погляди вченого на реставрацію собору значною мірою співпадали з думкою архієпископа Теодоровича.

Згідно з Б. Янушем, основні принципи реставрації катедри були вироблені і прийняті на першому засіданні комітету з реставрації 19 VI 1905 р. під головуванням архієпископа Ю. Теодоровича та за участі проф. Л. Пінінського, проф. Я. Болоз-Антоневича, реставратора Генделя і проф. Т. Аксентовича:

1) Стару східну частину храму реставрувати на основі залишків первісної архітектури XIV ст., в куполі відновити по старих слідах вузькі вікна, а два вікна на даху перед вівтарною частиною ліквідувати як пізніші доповнення;

2) Галерею від вулиці, побудовану наприкінці XV-початку XVI ст., та перекрити склепінням лише в XVII ст., необхідно зберегти, оскільки вона є назвичайно колоритною окрасою дворика, і повернути їй частково збережений карніз з готичними ремінісценціями;

3) Західна частина святині, добудована в XVII ст. в стилі бароко, повинна бути відреставрована в тому ж самому стилі зі збереженням притвору та музичних хорів;

4) Дах собору має бути перекритий черепицею;

5) Надгробні плити з вірменськими написами, які вкривають увесь дворик і галерею, повинні бути розміщені або всередині, або на зовнішніх стінах святині;

6) Реставраційні роботи можна виконувати лише після ретельних обмірів будівлі та усунення штукатурки з фасадів;

7) Нові доповнення можуть бути дозволені лише тоді, коли вони необхідні, і при цьому не нищать старі частини будівлі та гармоніюють з оточуючими архітектурними формами та декором²⁵⁵.

В статті щодо найдавніших фресок, відкритих у Вірменському соборі при реставрації, Б. Януш віддає належне архієпископу Ю. Теодоровичу, завдяки енергії та наполегливості якого вдалося звільнити цю унікальну пам'ятку від „халтурних розписів” останньої поліхромії, виконаної в соборі в 1862 році²⁵⁶. Щодо цих останніх розписів розгорнулася справжня баталія, оскільки Центральна реставраційна

²⁵⁴ Там само.

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ B. Janusz, *Odkrycie fresków średnowiecznych w Katedrze ormiańskiej*, SP, 1925, nr. 161; nr. 163.

комісія у Відні виступила проти їхнього знищення, вважаючи зазначені фрески цінними. Архієпископ Теодорович зміг відстояти необхідність зняття цих мало-вартісних пізніх нашарувань і дав кошти на нову якісну поліхромію. А „солідною нагородою за це стали відкриті фрески, які висунули Вірменську катедру в ряд найкращих пам'яток культури не лише Львова, але й всієї Польщі... Слід пам'ятати, що подібні фрески є лише в Любліні, Сандомирі та Кракові, однак львівські фрески є не лише найстарішими, але і найкращими!”²⁵⁷

Окрім цього, архієпископ Теодорович був одним з ініціаторів та активним членом організаційної Ради виставки здобутків вірменської культури (Львів, червень-жовтень 1932 р.) та одним з фундаторів Архідієцезіального вірменського музею у Львові, знищеного після встановлення у Львові радянської влади.

У травні 1937 р. завдяки зусиллям архієпископа Ю.Теодоровича в Станіславові відбулася урочиста коронація великої вірменської святині – чудотворної ікони Матері Божої Ласкавої Опікунки польських вірмен. Процес підготовки до коронації чудотворного образу розпочався наприкінці XIX ст. 15 VII 1935 р. архієпископ Юзеф Теодорович попросив у Ватикану згоди на коронацію. Документи підписали кардинал Август Глонд, єпископи Львова, Станіславова, представники вірменського духовенства з Риму, Венеції та Парижа, відомі вчені. Спеціально оздоблену для цього книгу з 9 тис. підписів 15 I 1936 р. надіслали Папі Пієві XI. Тим часом львівські майстри Андрій Давидович та Францішек Домбровський виготовили для ікони нові шати зі срібла та золота. Наприкінці листопада 1936 р. надійшов коронаційний декрет Папи Пія XI, згідно з яким коронацію було призначено на 30 V 1937 р.

Також, за підтримки архієпископа у Львові в 1927-1939 роках виходив щомісячник „Посланець Св. Григорія” та в 1935-1938 роках бюлетень „Григоріана. Щомісячник висвітлював справи Львівської вірмено-католицької архидієцезії” (через рік він став називатися „Посланець Св. Григорія. Ілюстрований щомісячник Львівської вірмено-католицької архидієцезії”). В першому номері чітко окреслені мета і завдання часопису: „Вірні вірмено-католицького обряду, розпорошені по всій Польщі, давно прагнули якогось об'єднуючого органу, який надав би їм можливості захищати свої інтереси, висловлювати свої думки та побажання та інформував би про те, що їх найбільше стосується. Цей щомісячник і буде таким центром”²⁵⁸. Водночас, разом із таким політично-публіцистичним виданням, архидієцезія видавала і „Григоріану” – часопис, присвячений питанням релігійної та народної культури, який виходив наприкінці кожного парного місяця, а з 1938 р. – щоквартально²⁵⁹.

²⁵⁷ Там само.

²⁵⁸ D. Mucha, M. Olszewska, „*Posłaniec Świętego Grzegorza*” i „*Gregoriana*”: bibliografia zawartości, w: *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog Wystawy Muzeum Zamojskie*, під ред. W. Deluga, Zamość 2010, c. 146-150.

²⁵⁹ Там само.

Архієпископ Юзеф Теодорович був останнім львівським вірмено-католицьким архієпископом. Після його смерті 4 XII 1938 р. нового предстоятеля хоч і обрали (ним був кс. Деонісій Каєтанович), однак, не утвердили, оскільки почалася Друга Світова війна. Після війни Вірмено-католицьку Церкву в Західній Україні ліквідували, а її ієрархів репресували. Однак, потужна культурно-просвітницька робота архієпископа Теодоровича була не даремною: Львів сьогодні законно пишається найцікавішою пам'яткою архітектури і мистецтва – Вірменським кафедральним собором, а завдяки колишньому Архідієцезіальному музею, колекція якого розпоршена по різних музеях Львова, місто має сьогодні найбільшу в Україні кількість експонатів вірменської культури.

CZĘŚĆ II

MATERIAŁY

